

ПЕРЕСОПНИЦЬКЕ ЄВАНГЕЛІЄ: КНИГА, ЯКА САМА РОЗПОВІДАЄ СВОЮ ІСТОРІЮ

Про що нам може розповісти стародавній рукопис? Часто у нього немає ні автора, ні назви, а про час створення можна лише здогадуватися. Пересопницьке Євангеліє – одна з небагатьох рукописних книг, історія якої нам відома хоча б частково. Життя цієї книги не обмежилося прикрасою музейної полиці – воно продовжується і тепер.

Рукописні пергаментні сторінки в епоху книгодрукування, коли на пергаменті вже ніхто не писав, робили цю книгу анхронізмом. Її художнє оздоблення в ренесансно-мистецтві і зміст авторських коментарів, навапки, свідчили про те, що це Євангеліє – твір сучасної йому епохи.

Пересопницьке Євангеліє створилося в 1556-1561 роках на Волині. Завершено його в Пречистенському монастирі міста Пересопниці (нині село Рівненської області), звідки і стрімко свідать назву. Стародавнє місто Пересопниця, на високому березі річок Ступби і Горині, було колись замком, оточеним стінами і оборонним земляним валом, – «пересопок (тому – Пересопниця)». Починаючи з XII століття місто було резиденцією багатьох великих князів – Вячеслава, синів Юрія Довгорукого – Гліба і Андрія, Ізяслава Мстиславича, Василя Романовича, Галицького Данила Романовича. Про те, де починалася робота над цим Євангелієм, в середовищі учених існували різні думки. У передмові до тексту вказаний якийсь монастир, з якого робота над текстом перемістилася в Пересопницький монастир: «... в двох монастирях жєславському». Спочатку «квочий прочитали як квочий» – «в жіночому монастирі жєславському». Але дослідник О.С. Грузинський знайшов середньовічний акт, у якому монастирю, заснованому князем Жєславським, було передано у володіння село Дворець (з'ясувався район Жєльцької області). Монастир став називатися Дворецьким («квочий монастир»). Про князя Н. Жєславського відомо з писемності до Євангелія: вона прийняла чернечий постриг з ім'ям Параскева і стала гетьманкою цього монастиря. Переписувач Євангелія називав її одним з головних мещанів.

ти у вогонь Євангеліє, але воно не згоріло, – тоді багато хто звернувся до християнства. Староруський книжник, що мав можливість перекладати і писати таку чудотворну словесну ікону, був ближчий до святості і богослідування. Тому його творчість була завжди безоднію і співтворністю з Господом.

Євангеліє середини XVI століття – твір не книжника, а автора. Вона звернена до Бога, але також обернена і до читача. Називаючи себе «багаторішній, слуга, або раб Божий», автор символічно дає коментар до тексту, що перекладається, висловлює своє ставлення. Пересопницьке Євангеліє повною мірою відобразило всі суперечності своєї епохи. Воно створилося в складній формі, а рухом подвійним: латинським і грецьким. Богословськими суперечками завершилися зустрічі із Заходом, а боротьба з католицькою експансією і впливом протестантизму досягла свого апогею. Разом з тим Схід приймає багато традицій Заходу, створена латинська мова стає зразком для греко-слов'янських шкіл і академії. Часто суперечки із західними вченнями набували зовнішньої форми, а рухом продовжували латинські традиції. Найзахіднішою Європою в цей час «грецька віра» не визнається, а в поневоленіх католицькими державами слов'янських землях її закид гоголюється запереченням

Євангелія українською мовою XVI століття, мовою, що дуже схожа на староруську і на церковнослов'янську, але вже з самостійними граматичними правилами і словниковою базою. Пересопницьке Євангеліє, таким чином, стає в один ряд з найдавнішими пам'ятками давньоруської мови – грамотами XV століття, Кам'яно-струмильським Євангелієм 1411 року, Четвертинським (близько 1500), а також записами української народної поезії в чеській граматиці Яна Благослава (1571). У рукописі задується ім'я «чєнца Григорія, архимандрита Пересопницького», за сприяння якого був здійснений цей переклад. Чи був архимандрит Григорій сам перекладачем, або тільки керував роботою над книгою – до сьогодні не відомо, текст про це не повідомляє. Староруська історія знає приклади, коли писанники і перекладачами книг були князі (Володимир Мономах, Ярослав Мудрий), святителі (митрополит Іларіон Київський), преподобні і святи (Іосиф Волоцький), чєнци і миряни. Можливо, що архимандрит Пересопницький, Григорій, був одним з таких авторів. Деякі словосполучення у тексті – польські і чеські запозичення, що свідчать про знання цих мов перекладачем, а також про значний латинський вплив на текст Євангелія (у той час багато книг Священного Писання мали такий вплив і навіть часом перекладалися з Бугляти). У цю епоху «вєщєнє Писання» в українських мовах народилося у інших слов'янських народів. Пересопницьке Євангеліє серед них вирізняється своєю живою, багатою літературною мовою, максимальною наближеністю до церковнослов'янського оригіналу, але все ж зрозумілою простій людині. В цьому відношенні воно не поступається відомим в ту епоху перекладам Священного Писання

і широкою любов'ю автора до читача, якого названо «чїтатчу милїю» в передмові до Євангелія. Цей переклад повинен був підготувати простого слухача до сприйняття слів Священного Писання та до осмислення Слова Божого на церковнослов'янській – мові своєї віри і філософії.

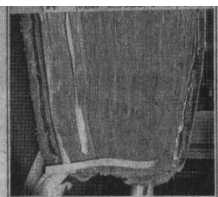

Текст Пересопницького Євангелія рясніє тлумаченнями і зброєними живою староруською мовою: «Бив же там колодзєзєковль (студень або крижаниця): кі рекєл так: чїтити, розмїчу житицю мою (тїну або стодолу)». З цієї точки зору переклад є цікавим для лїнгвістів. З Пересопницького Євангелія робилися списки (відомі, як Волинськє і Литовськє Євангелія XVI століття). На початку XX століття воно стало джерелом для «Словника історичної української мови» під редакцією Е.К. Тимченка. Важлива праця, до складу якої входить пояснення понад 10 тисяч слів. Пересопницьке Євангеліє створилося в епоху, коли Європі вже відоме було книгодрукування, що дозволяло уникати багатьох поми-

ри, стїпць і підївжє, де сидїть апостол Червоний купол на зєднєному фонї, нїби висїть в повітрі, маленькє золотє книгє перед апостолом текє ширєє над підставкою. Цїї мініатюри чужє земна важкїсть і відстїлїсть. На нїй зображено небєсне життє, його краса і радїстїнь. Живїсть зображеня і обличчя апостола додає ілюстратїю ренесансу реалїстичнїм. Євангелїє – це твір своєї епохи, який намагється вийти за її рамки. Ми не можемо сказати, цїлїсть необхіднїсть перевершити, католицьку Європу було причиною такого довершеного художнього оздобленя. На питання про доскональнїсть є це одна відповідь: ця книга писала не тільки для людини. Вона створювалася для людини і Бога, для їх спїлкуваня. Євангелїє писалося для Євангелїя. Дивнє: але про Пересопницьке Євангелїє пам'ятали і користувалися ним впродовж столїть. Оправа рукопису довелося змінювати не менш трьох разів. У різних місцях є позначки на декількох мовках, що належать до різних епох. На пер-

писувач – це син протопопа з Євїнока, Михайло Васильович. Про себе він говорить, що «сподїваючись на те слово Тобї Владикї і Христа мого, а не по мїй розумнїстї» записано у Євангелїї. Більше в тексті про нього нічого не написано. Відмінність, по черкї, якими написаний текст Пересопницького Євангелїя, свідчить про те, що воно, очевидно, писалося не однією людиною.

Як правило, переписувачами були чєнци, які мали достатньо звязанїє і часу для такого копїтного занятїя. Весь корпус староруської лїтератури свідчить про свєщєнїсть переписувачів: одночасно вони були і тлумачами, а часом і авторами тексту, отже – істориками, філософами і філологами, що мали письменницький дар. Переписувачів книг в ту епоху відбувалося в спеціальні об'єднанє скріпїторїє (лат. scrip̄a – «написав»), що знаходилися при монастирях. Монастирський статут наказував разом із переписуванням обов'язково регулярне читання Псалтиря. У передмові і післямові до Євангелїя – молитовне звернення до Христа. Молитва передувє і організує процес творіння, завжди закінчує її і починає працю молитовно – органічно для християнина. Читання і переписування книг на Русї було спасєнною і богоугодною справою, способом за допомогою людської мови передати духовний досвід. Стародавнє Русь не знала читання як розваги. «Свїтськї», в повному розумінні слова, лїтератури неї не було. Це обумовлювалося особливим благоговїйним ставленням до книжного слова, як до образу Слова-Христа. У ієрархї духовних книг Священне Писання органічно займало перше мїсце. Не випадком одна з перших пам'яток слов'янської писемностї – віршованїй аступ («прєдєслово») до Євангелїя XI столїття. Його авторство приписується найвїсїтшєму Кирилї. Євангелїє – ікона Божє (чин сповїдї: «єє, ікона Його перед нами»), і читання його «бєсїда з Самим Богом». У життї рівноапостольного князя Володимирє розповїдає, як язичники зажадали від єпископа Михайла поклас-

державного закону, Православїю пропонує стати угоднїм. Гонїня православної віри в перїод, коли українськє землї увїйшли до складу Великого князвства Литовського, привели православних до неабачнїсть боротьби. Католицькї і протестантськї експансїї треба було протиставити щось своє, але зробити це у формї, зрозумїлій Заходу. У Європї в цей час перекладається Священне Писання національними мовами, доповнюється богословськими коментарями, докладним змістом розділів. Пересопницьке Євангелїє написанє в русї цїєї традиції. У докладних авторських коментарях, вкїдї до правил читання і історїї створення тексту – вплив західної богословської школи.

Про сам текст Євангелїя в приписї до рукопису сказано, що воно «вкїдленє из мови болгарської на мову руську». Навшїю авторів знадобилося перекладати текст з болгарського, коли Священне Писання вже було перекладанє церковнослов'янською мовою богослужїням з грецького оригіналу? При аїставленї з іншими текстами XVI столїття стало зрозумїло, що «болгарськє» в ту епоху – поширена назва церковнослов'янської, яка має з болгарським спільне походження, а «Руськю мовою» називається стародавній варіант української мови (порівняєте: М. Смирницький, початок XVII столїття: «утримай язїк твій від зла і устє твоє єже не глаголатї лєстї; рускї тлумачїтїмємо: заспокой язїк твій від злого і уста твоє нехай не мовлєть зрадї»). Отже, перед нами – перший переклад

Євангелїя українською мовою XVI столїття, мовою, що дуже схожа на староруську і на церковнослов'янську, але вже з самостійними граматичними правилами і словниковою базою. Пересопницьке Євангеліє, таким чином, стає в один ряд з найдавнішими пам'ятками давньоруської мови – грамотами XV століття, Кам'яно-струмильським Євангелієм 1411 року, Четвертинським (близько 1500), а також записами української народної поезії в чеській граматиці Яна Благослава (1571). У рукописі задується ім'я «чєнца Григорія, архимандрита Пересопницького», за сприяння якого був здійснений цей переклад. Чи був архимандрит Григорій сам перекладачем, або тільки керував роботою над книгою – до сьогодні не відомо, текст про це не повідомляє. Староруська історія знає приклади, коли писанники і перекладачами книг були князі (Володимир Мономах, Ярослав Мудрий), святителі (митрополит Іларіон Київський), преподобні і святи (Іосиф Волоцький), чєнци і миряни. Можливо, що архимандрит Пересопницький, Григорій, був одним з таких авторів. Деякі словосполучення у тексті – польські і чеські запозичення, що свідчать про знання цих мов перекладачем, а також про значний латинський вплив на текст Євангелія (у той час багато книг Священного Писання мали такий вплив і навіть часом перекладалися з Бугляти). У цю епоху «вєщєнє Писання» в українських мовах народилося у інших слов'янських народів. Пересопницьке Євангеліє серед них вирізняється своєю живою, багатою літературною мовою, максимальною наближеністю до церковнослов'янського оригіналу, але все ж зрозумілою простій людині. В цьому відношенні воно не поступається відомим в ту епоху перекладам Священного Писання

і широкою любов'ю автора до читача, якого названо «чїтатчу милїю» в передмові до Євангелія. Цей переклад повинен був підготувати простого слухача до сприйняття слів Священного Писання та до осмислення Слова Божого на церковнослов'янській – мові своєї віри і філософії.

Текст Пересопницького Євангелія рясніє тлумаченнями і зброєними живою староруською мовою: «Бив же там колодзєзєковль (студень або крижаниця): кі рекєл так: чїтити, розмїчу житицю мою (тїну або стодолу)». З цієї точки зору переклад є цікавим для лїнгвістів. З Пересопницького Євангелія робилися списки (відомі, як Волинськє і Литовськє Євангелія XVI століття). На початку XX століття воно стало джерелом для «Словника історичної української мови» під редакцією Е.К. Тимченка. Важлива праця, до складу якої входить пояснення понад 10 тисяч слів. Пересопницьке Євангеліє створилося в епоху, коли Європі вже відоме було книгодрукування, що дозволяло уникати багатьох поми-

Бога. Обличчя євангелїєвїтє виказує спокїй і покору, разом з тим надзвичайно близькї і живї для нас. Апостол і євангелїєст Марк тримає в руках довгїй білосївний сувїй, ореї з хмар прїстїгає Євангелїє. Небєсно-блакїтний плащ апостола розвивається, свїтлї блакїтнї колєри – в зображенї будинку на задньому фонї мініатю-

ри, стїпць і підївжє, де сидїть апостол Червоний купол на зєднєному фонї, нїби висїть в повітрі, маленькє золотє книгє перед апостолом текє ширєє над підставкою. Цїї мініатюри чужє земна важкїсть і відстїлїсть. На нїй зображено небєсне життє, його краса і радїстїнь. Живїсть зображеня і обличчя апостола додає ілюстратїю ренесансу реалїстичнїм. Євангелїє – це твір своєї епохи, який намагється вийти за її рамки. Ми не можемо сказати, цїлїсть необхіднїсть перевершити, католицьку Європу було причиною такого довершеного художнього оздобленя. На питання про доскональнїсть є це одна відповідь: ця книга писала не тільки для людини. Вона створювалася для людини і Бога, для їх спїлкуваня. Євангелїє писалося для Євангелїя. Дивнє: але про Пересопницьке Євангелїє пам'ятали і користувалися ним впродовж столїть. Оправа рукопису довелося змінювати не менш трьох разів. У різних місцях є позначки на декількох мовках, що належать до різних епох. На пер-

На фото: сторінки Пересопницького Євангеліє.